

บทคัดย่อ

โครงการวิจัย “รูปแบบการสร้างสำนึกเยาวชนเพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูแหล่งอาหารของชุมชน กรณีศึกษาพื้นที่ป่าสาธารณะประโยชน์โคกหนองกง ตำบลนาแก อำเภอนางัว จังหวัดหนองบัวลำภู” มีวัตถุประสงค์ คือ 1) เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์และพัฒนาการความสัมพันธ์ระหว่างเด็กและเยาวชนกับการเรียนรู้ที่ได้จากผู้เฒ่าผู้แก่เรื่องการหาอาหารตามธรรมชาติของชุมชนในพื้นที่ป่าสาธารณะประโยชน์โคกหนองกงจากอดีตถึงปัจจุบัน 2) เพื่อศึกษาความเปลี่ยนแปลงของป่าสาธารณะประโยชน์โคกหนองกงและผลกระทบที่มีต่อเด็กและเยาวชนทั้ง 3 หมู่บ้านตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน 3) เพื่อศึกษาคุณค่า มูลค่าและความหลากหลายของอาหารของป่าทั้งพืชและสัตว์ที่มีประโยชน์ต่อการพัฒนาการเรียนรู้ของเด็กและเยาวชนตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน 4) เพื่อค้นหารูปแบบสร้างสำนึกเยาวชนเพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูแหล่งอาหารของชุมชน พื้นที่ป่าสาธารณะประโยชน์โคกหนองกง

รูปแบบในการวิจัย เน้นที่การเรียนรู้ของเยาวชน ผู้นำ แกนนำหมู่บ้าน โรงเรียน โดยร่วมกันศึกษาข้อมูลความเปลี่ยนแปลงของชุมชน วิถีชีวิตของคนในชุมชน ความเปลี่ยนแปลงของป่า สภาพพื้นที่ ความหลากหลายของทรัพยากรในป่า ทั้งด้านอาหารและรายได้

เครื่องมือการวิจัย ได้แก่ 1) การจัดเวที 2) การเดินสำรวจ 3) การสืบค้นจากเอกสารและอินเทอร์เน็ต 4) แบบสัมภาษณ์ 5) การสนทนา 6) การบันทึกด้วยภาพ

ผลการวิจัย

ป่าสาธารณะประโยชน์โคกหนองกงแต่ก่อนเป็นป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์มีเนื้อที่ 2,278 ไร่ 1 งาน 34 ตารางวา เป็นแหล่งหาอยู่หากินของชาวบ้าน 3 หมู่บ้าน คือ หนองค้อ บ้านหนองสิม และบ้านค้อใหม่ เต็มไปด้วยพันธุ์ไม้หลากหลายชนิดโดยเฉพาะไม้เนื้อแข็งที่ใช้สำหรับการสร้างบ้าน เช่น ไม้เต็ง ไม้รัง ไม้ตะแบก ไม้แดง และอื่นๆ พื้นที่รอบนอกเป็นป่าไผ่ เห็ดก็มีมากมายหลายชนิด เช่น เห็ดผึ้ง เห็ดโคน เห็ดระโงก เห็ดระงาก เห็ดไค เห็ดหูหนู เห็ดกระด้าง เป็นต้น ส่วนสัตว์ป่าก็มีมากมาย เช่น เสือ หมาป่า หมูป่า เก้ง ลิง อีเห็น กระต่าย กระรอก กระแต ไก่ป่า นกเอี้ยง อีแร้ง อีกลาน นกคด เป็นต้น

ชาวบ้านได้อาศัยป่าแห่งนี้เป็นซุเปอร์มาร์เก็ตทำมาหากิน โดยหาอาหารป่าทั้งพืชและสัตว์ เอาต้นไม้มาทำเป็นที่อยู่อาศัย ใช้เป็นที่เลี้ยงวัวควาย ที่สำคัญใช้เป็นแหล่งเรียนรู้ของเด็กและเยาวชน ที่มีพ่อแม่ ผู้เฒ่าผู้แก่ เป็นผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์จากป่า วิถีชีวิตที่มีการสืบทอดของผู้คนกับป่า

จากการสำรวจครัวเรือนจำนวน 140 ครัวเรือนพบว่ามีมูลค่ารวมทั้งปีที่ชาวบ้านได้ประโยชน์อยู่ที่ 2,885,778 บาทต่อปี โดยแบ่งเป็นการบริโภค 1,920,730 บาทต่อปี เพื่อการจำหน่ายเป็นรายได้ 965,048 บาทต่อปี

จากข้อมูลพบว่า ป่าสาธารณประโยชน์โคกหนองกงในปัจจุบัน ถูกบุกรุกทำลาย เหลือเนื้อที่ประมาณ 1,200 ไร่ มีปัจจัยสาเหตุมาจาก 1) นโยบายของรัฐ ซึ่งมี 4 ครั้ง ได้แก่ การสร้างเขื่อนอุบลรัตน์ จังหวัดขอนแก่น ทำให้ผู้ได้รับผลกระทบอพยพเข้ามาอยู่ที่ชุมชนมากขึ้น การสัมปทานป่าไม้ ในปี พ.ศ. 2512 ให้บริษัทเอกชน นโยบายขับไล่ผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ (ผกค.) ในปี พ.ศ. 2514 โดยเปิดป่าให้ชาวบ้านจองพื้นที่ และ นโยบายส่งเสริมการปลูกยางพารา และการขยายพื้นที่การปลูกยางพาราของสำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง (สทย.) ในปี 2547 2) การบุกรุกของชาวบ้าน อันเนื่องมาจากนโยบายการส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจ 3) วิธีการใช้ประโยชน์จากป่าไม่เหมาะสมของชาวบ้าน เช่น การเอาไม้มาค้ำคานโดยการตัดต้นไม้ การเผาป่าเพื่อล่าสัตว์ 4) การขาดความจิตสำนึกในการดูแลรักษาป่า การตัดไม้เพื่อเผาถ่านขาย ต่างคนต่างใช้ประโยชน์ส่วนตนเริ่มที่จะไม่เห็นคุณค่าของป่า

จากปัจจัยดังกล่าวทำให้ผลผลิตที่เกิดขึ้นจากป่าเริ่มลดน้อยลง การสำรวจข้อมูลพันธุ์พืชและสัตว์ที่ใช้เป็นแหล่งอาหารและรายได้ของชุมชนที่เกิดจากป่าสาธารณประโยชน์โคกหนองกง พบว่าในพื้นที่ป่าสาธารณประโยชน์โคกหนองกง มีพันธุ์ไม้ลดลง เช่น พันธุ์ไม้ยืนต้น ในอดีตจำนวน 63 ชนิด ปัจจุบันเหลือจำนวน 53 ชนิด พืชผักให้ชาวบ้านได้เก็บกินตลอดปี ในอดีตมีจำนวน 49 ชนิด ปัจจุบันมี 41 ชนิด เห็ดป่ายังมีจำนวน 36 ชนิดเท่าเดิมแต่ปัจจุบันมีปริมาณลดลง พืชสมุนไพร ในอดีตมีจำนวน 67 ชนิด ปัจจุบันลดลงเหลือ 53 ชนิด สัตว์ป่าในอดีตจำนวน 54 ชนิดและปัจจุบันเหลืออยู่ 49 ชนิด แมลงในอดีตและปัจจุบันมีจำนวน 31 ชนิดเท่าเดิม แต่ในปัจจุบันมีจำนวนลดลง การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวทำให้เกิดผลกระทบดังนี้

1) ผลกระทบด้านวัฒนธรรม ชาวบ้านมีความเชื่อว่าดอนปู่ตาเป็นป่าศักดิ์สิทธิ์ที่ผีปู่ตาซึ่งเป็นผีบรรพบุรุษเป็นผู้ที่มีพลังอำนาจช่วยปกป้องคุ้มครอง รักษาป่า คน และสัตว์ อีกทั้งยังดลบันดาลให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ควบคุมพฤติกรรมของชุมชน กระตุ้นให้คนอยู่ร่วมกันอย่างมีระเบียบแบบแผน มีความสามัคคีปรองดองกัน มีความเมตตากรุณา รู้จักเสียสละ เกิดความสบายใจ และมั่นใจ สร้างความรู้สึกมั่นคงในชีวิต เมื่อป่าไม้ถูกทำลายความเชื่อต่างๆเกี่ยวกับผีปู่ตา และดอนปู่ตาก็เริ่มหายไปด้วยทำให้เด็กและเยาวชนไม่มีความศรัทธา ไม่มีความกลัวที่จะตัดต้นไม้ทำลายป่า เพราะเขาไม่มีความเชื่อเรื่องผีปู่ตาและดอนปู่ตา

2) ผลต่อแหล่งเรียนรู้ของผู้คนทุกเพศทุกวัยของชุมชน ป่าสาธารณประโยชน์โคกหนองกงใช้เป็นแหล่งเรียนรู้เรื่องการหาของป่าของเด็กและเยาวชนจากผู้เฒ่าผู้แก่ เพราะการสอนลูกสอนหลานของคนในสมัยเก่าจะสอนด้วยวิธีปฏิบัติจริงพาไปเรียนรู้จากของจริงในป่าทำให้เด็กเยาวชนเกิดการเรียนรู้ได้เร็วไม่จำเป็นต้องอ่านหนังสือออกก็สามารถเรียนรู้ได้ และอีกประการหนึ่งป่าสาธารณประโยชน์โคกหนองกงยังเป็นแหล่งศึกษาระบบนิเวศ ชนิดของป่า ลักษณะของต้นไม้ สัตว์ป่า เห็ด แมลง ฯลฯ ของนักเรียนโรงเรียนบ้านหนองค้อและโรงเรียนนาแกวิทยาอีกด้วย

เมื่อป่าไม้ถูกทำลายไปแหล่งเรียนรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิตในป่าการเรียนรู้การหาของป่าก็จะเริ่มหมดไปผู้คนเยาวชนไม่มีแหล่งเรียนรู้ที่เป็นของจริงได้สัมผัสจริงจะทำให้การเรียนรู้ไม่ประสบความสำเร็จคนเรียนหนังสือไม่เก่งก็จะเอาตัวไม่รอด

3) ผลต่อแหล่งอาหาร ซึ่งมีทั้งพืช สัตว์ แมลง ป่าสาธารณะประโยชน์โคกหนองกุงจัดได้ว่าเป็นครัวขนาดใหญ่ของชาวตำบลนาแกและตำบลใกล้เคียง เมื่อป่าไม้ถูกทำลายไปมากจนเป็นป่าเสื่อมโทรมอาหารต่างๆ ที่ได้จากป่าก็จะลดลง หรือไม่มีเลย ทำให้คนที่มียาได้น้อยไม่มีแหล่งอาหารที่จะมาให้ลูกหลานได้กินต้องเดินทางไปทำงานนอกพื้นที่ที่ลูกหลานไว้กับปู่ย่า ตายาย ทำให้เกิดปัญหาสังคมตามมา

4) ผลกระทบแหล่งรายได้ของชุมชน นอกจากป่าสาธารณะประโยชน์โคกหนองกุงจะเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญของชาวบ้านแล้วยังเป็นแหล่งรายได้ของชาวบ้านในการหาของป่าขายเป็นอาชีพอีกอาชีพหนึ่งของป่าที่หาได้ เช่น เห็ด ไข่มดแดง ผักหวาน ดอกกระเจียว จักจั่น เป็นต้น เมื่อป่าไม้ถูกทำลายไปมากจนเป็นป่าเสื่อมโทรมของป่าต่างๆ ที่ได้จากป่าก็จะลดลงหรือไม่มีเลยจะทำให้คนที่มียาได้น้อยไม่มีแหล่งหารายได้ที่จะมาให้ลูกหลานได้กินได้ใช้ต้องเดินทางไปทำงานนอกพื้นที่ที่ลูกหลานไว้กับปู่ย่า ตายาย ทำให้เกิดปัญหาสังคมตามมา

5) ผลต่อแหล่งสุขภาพ พื้นที่ป่าสาธารณะประโยชน์โคกหนองกุงมีสมุนไพรมากมายหลายชนิดชาวบ้านใช้เป็นยารักษาโรคช่วยดูแลสุขภาพของชาวบ้านใครเป็นอะไรนิดหน่อยก็เข้าป่าหาสมุนไพรมาช่วยรักษาเมื่อป่าไม้ถูกทำลายสมุนไพรต่างๆ ก็จะหมดไปทำให้ชาวบ้านต้องหันไปพึ่งยาแผนปัจจุบันมากขึ้น ทำให้ภูมิปัญญาเรื่องยาสมุนไพรหายไปด้วย

6) ผลต่อแหล่งเลี้ยงสัตว์ ป่าสาธารณะประโยชน์โคกหนองกุงเดิมเป็นแหล่งเลี้ยงวัว เลี้ยงควายของชาวบ้านมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันเพราะชาวบ้านส่วนหนึ่งมีอาชีพเลี้ยงสัตว์ เมื่อป่าไม้ถูกทำลายแหล่งสัตว์ของชาวบ้านก็จะลดลงจนไม่มีที่เลี้ยง ทำให้ชาวบ้านต้องเลิกเลี้ยงสัตว์ไปทำงานที่อื่นที่ลูกหลานไว้กับปู่ย่า ตายาย

จากการศึกษาข้อมูลเบื้องต้นพบว่าคนในชุมชนและชุมชนใกล้เคียงเข้าไปแสวงหาประโยชน์จากป่าสาธารณะประโยชน์โคกหนองกุงเพื่อประโยชน์ต่อตนเองเป็นส่วนมากโดยไม่คำนึงผลกระทบในระยะยาวสิ่งเหล่านี้ทำให้ทรัพยากรลดลงเรื่อยๆ เพราะประชาชนยังขาดสำนึกในการใช้ทรัพยากรที่ยั่งยืน เมื่อได้ข้อมูลและนำไปสู่เวทีร่วมกับชุมชนแล้วทางชุมชนจึงร่วมกันหาทางออกโดยเน้นไปที่กลุ่มเยาวชนเพื่อที่จะสร้างสำนึกให้กับเยาวชนในการฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่าสาธารณะประโยชน์โคกหนองกุงโดยมีรูปแบบที่จะสร้างสำนึกเยาวชนในการฟื้นฟูแหล่งอาหารและอนุรักษ์ป่าสาธารณะประโยชน์โคกหนองกุง

ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการวิจัย

ชุมชนความรู้สึกเป็นเจ้าของ มีความรัก / ห่วงปามากขึ้น ในการดูแลแลป่าสาธารณะโคกหนองกงมากขึ้น โดยมีปรากฏการณ์ดังนี้

- 1) การเผาถ่านข้างทางไม่ปรากฏให้เห็น ซึ่งแต่ก่อนทำวิจัยตัดไม้เผาถ่านให้เห็นอย่างโจ่งแจ้ง และเป็นจำนวนมาก แต่ก็ยังพบบ้างในป่าที่ลึกเข้าไป
- 2) วิธีการหาอาหารจากป่าเปลี่ยนไปในทางเหมาะสม ไม่ทำลายต้นไม้ เช่น การตัดต้นไม้เพื่อเอาไข่มดแดงเปลี่ยนเป็นการเหย้าไข่มดแดงที่ตะกร้ารองรับแทน การทุบต้นไม้เพื่อเอาแมลงทับเปลี่ยนเป็นการการเขย่าต้นไม้ หรือไม้สอยเอา
- 3) ผู้ลักลอบใช้ประโยชน์จากป่ามีความละอาย / ความเกรงกลัว ต่อผู้นำ ทีมวิจัย คณะกรรมการหมู่บ้าน มากขึ้น เห็นได้จากการวิ่งหลบเมื่อเห็นคณะทำงาน
- 4) ชุมชนทำการปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติ 80 พรรษามหาราชนี 8.000 ต้น ในป่าสาธารณะโคกหนองหนองกงด้วยตัวชุมชนเอง โดยขอพันธุ์ไม้จากหน่วยอนุรักษ์ป่าไม้ มีผู้เข้าร่วม ได้แก่ ชาวชน ผู้นำโรงเรียน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น แล้วชุมชนเรียนเชิญทางรองผู้ว่าราชการจังหวัดมาเป็นประธานในพิธี

รูปแบบสร้างสำนึกเยาวชนเพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูแหล่งอาหารของชุมชน

ในการสร้างสำนึกหรือมีจิตสำนึกเพื่อส่วนรวมต้องเกิดจากประสบการณ์ตรงและกิจกรรมกลุ่มหรือทำเป็นหมู่คณะ โดยผ่านรูปแบบของกิจกรรมเสริมสร้างทักษะการเรียนรู้รวมทั้งได้รับการยอมรับจากคนอื่นให้เห็นคุณค่าในตัวเองและเล็งเห็นว่าตนเองสามารถทำคุณประโยชน์ให้แก่สังคมได้ ต้องเป็นผู้เสียสละ ไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว เป็นผู้ที่มีความคิดเชิงบวกหรือสร้างสรรค์ รักการทำกิจกรรมรู้สึกที่อยากเข้าไปมีส่วนร่วมซึ่งส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมไปในทางที่ดียิ่งขึ้น รวมทั้งการดำรงชีวิตอย่างพอเพียงตามแนวพระราชดำริหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดยมีแนวทางดังนี้

1. สร้างศาลปู่ตาไว้เป็นที่บูชาของชาวบ้าน เพราะว่าความเชื่อเรื่องปู่ตา ยังมีอยู่ไม่ว่าจะเป็นผู้ใหญ่ เด็กและเยาวชน ถ้าเราทำให้เด็กและเยาวชนมีความเชื่อแล้วเวลาเขาโตขึ้นความเชื่อนี้ก็จะติดตามตัวเขาไป คอยสอนลูกสอนหลานเขาต่อไปเหมือนกับที่เขาได้เรียนรู้จากพ่อแม่ปู่ย่าตายายของเขา
2. โครงการบวชป่า โดยการกำหนดเขตอภัยทานในพื้นที่ป่าไว้จำนวน 500 ไร่ ในพื้นที่ป่าทางด้านทิศเหนือ เพราะเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์สูง และที่สำคัญเป็นพื้นที่ที่อยู่ใกล้กับสำนักสงฆ์ด้วยจึงเหมาะสมทั้งทำให้สะดวกในการดูแลรักษา นอกจากนั้นได้จัดหาชนิดของสัตว์ป่า เช่น ไก่ป่า กระต่ายป่า เต่าป่า หรือแม้แต่สัตว์ป่าชนิดอื่นๆ มาปล่อยในพื้นที่ดังกล่าว จัดทำป้ายตามแนวเขตอภัยทาน

3. ทำหลักสูตรท้องถิ่น โดยนำเอาภูมิปัญญาชาวบ้านจากบุคคลในท้องถิ่นใช้ในการจัดการเรียนการสอน นอกจากจะเป็นการเปิดโอกาสให้คนในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาแล้ว ยังเป็นการให้นักเรียนได้เรียนรู้จากภูมิปัญญาท้องถิ่นและการปฏิบัติจริง เรียนรู้จากแหล่งเรียนรู้จริงโดยใช้สื่อจากป้าอันจะทำให้ให้นักเรียนได้เรียนรู้อย่างมีความหมายซึ่งจะส่งผลให้นักเรียนมีสำนึกหรือตระหนักถึงคุณค่าของป่าและร่วมอนุรักษ์ป่าให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

4. พัฒนาแหล่งเรียนรู้เชิงนิเวศ โดยกำหนดเขตพื้นที่สาธารณประโยชน์โคกหนองกุงเป็นแหล่งเรียนรู้ของเด็กและเยาวชนจากโรงเรียนบ้านหนองค้อ โรงเรียนนาแกวิทยา และโรงเรียนอื่นๆ ได้เข้ามาศึกษาระบบนิเวศตามฤดูกาลเพื่อเป็นการสร้างสำนึกให้เยาวชน